

OSMANLI DEVLETİ'NDE MODERNLEŞME ÇABALARI VE DİLDE YAPILAN DÜZENLEMELER¹

Tuğba Yaşar²

ORCID No: 0000-0002-9361-4911

Oya Dağlar Macar³

ORCID No: 0000-0002-8163-8721

Başvuru Tarihi: 29.04.2022

Kabul Tarihi: 21.05.2022

Yayın Tarihi: 16.06.2022

ÖZET

1839 yılında Tanzimat'ın ilan edilmesi sonucunda Osmanlı Devleti'nde bir dizi reform yapılarak geleneksel millet sisteminden, modern bir toplumsal yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Modernleşmenin bir getirisi olarak devletin, merkezileşme ve kamuoyu oluşturma ihtiyacının ortaya çıkmasının yanında Batılı düşünce akımlarının daha çok eğitilmiş kesim tarafından kamuoyunda tartışılmaya başlanması ile yazı dilinde reform yapılması zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu süreç içerisinde dil ve alfabe sorunu bilinçli olarak ilk kez Osmanlı devlet adamları ve aydınları tarafından ortaya atılmıştır. Dil, toplumsal bütünleşme ve ayrılıkçı hareketlere karşı önemli bir unsur olmuştur. Bu çalışmada literatür taraması yapılarak, Osmanlı modernleşme süreci ile dil reformu arasındaki ilişkinin nasıl geliştiği sorusuna cevap aranmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Dil, Sadeleştirilme, Tasfiyecilik, Matbuat

MODERNIZATION EFFORTS IN THE OTTOMAN AND REGULATIONS MADE IN THE LANGUAGE

ABSTRACT

As a result of the declaration of Tanzimat in 1839, a number of reforms were carried out in the Ottoman Empire and an attempt was made to create a modern social structure from the traditional national system. As a result of modernization, the need for the state to centralize and create a public opinion has come to light, as well as the fact that Western thought trends began to be discussed in the public by a more educated segment, which paved the way for a reform of the written language. In this process, the language and alphabet problem was consciously raised for the first time by Ottoman statesmen and intellectuals. Language has been an important element against social integration and separatist movements. In this study, by making a literature review, an answer was sought to the question of how the relationship between the Ottoman modernization process and language reform developed.

Keywords: Modernization, Language, Simplification, Liquidationism, Press

¹ Bu makale çalışması "Erken Cumhuriyet Döneminde Ulus İnşa Sürecinde Dil Milliyetçiliği" tez çalışmasından türetilmiştir.

² Tuğba Yaşar, İstanbul Ticaret Üniversitesi, yasartugbaa@gmail.com

³ Prof. Dr. Oya Dağlar Macar, İstanbul Ticaret Üniversitesi, oyadr@ticaret.edu.tr

1. GİRİŞ

Modernizm kavramı eskiden yeniye geçişi ifade eden, geleneksel yapıya bağlı olmayan bir toplumsal yapıyı içeren, iktisadi, kültürel, sosyal ve siyasi açıdan birey-toplum-devlet ilişkilerini şekillendiren süreci ifade etmektedir. Osmanlı Devleti'nde yenileşme politikalarında daha çok, yapısal reformlar ile devlet kurumlarının modernleştirilmesi ve yönetim merkezlerinin merkezileştirilmesi amaçlanmıştır. Bununla birlikte, toplumsal yapıda devlet-toplum ve devlet-birey ilişkilerinin düzenlenmesi yönünde önemli bir dizi değişim yaşanmıştır (Özyurt, 2004)

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı ile ortaya çıkan modernleşme sürecinin en önemli konularından birisi yazı dilinin sadeleştirilmesi olmuştur. Devlet yöneticilerinin modern toplumsal yapıya geçiş isteğinin yanında hem devletin hem de dönemin aydınlarının kamuoyu oluşturma ihtiyaçları sonucunda modernleşme süreci boyunca dil hakkında etnik ve siyasal anlamda çok boyutlu bir tartışma ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, Türkçe basın faaliyetlerinin artması yazı dilinin yetersizliğini daha gözle görülür bir hale getirmiş ve dil hakkındaki görüşlerin kamuoyunda da tartışılmasına neden olmuştur.

Çalışmamızın 1. Bölümünde modernleşme politikalarında dilin kullanımı iki evreye ayrılmış, Jön Türkler'in ve Genç Kalemler dergisinin dil çalışmalarındaki etkileri tetkik edilmiştir. İkinci bölümde alfabe tartışmaları ve nedenleri üzerinde durulmuştur. Üçüncü bölümde Türkçe matbaanın gelişim süreci ele alınarak matbaa kapitalizminin artışının dilde yapılan düzenlemeler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Üçüncü bölümde sonuç ve değerlendirme bölümü yer almaktadır.

2. MODERNLEŞME POLİTİKALARINDA DİLİN BİR ARAÇ OLARAK KULLANIMI: TANZİMAT DÖNEMİ

Osmanlı Devleti'nde modernleşme süreci 1839 yılında Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlamıştır. Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda ilan edilen bu fermanın en önemli özelliği reformları sadece idari ve askeri alanlarla sınırlandırmamış olması ve geleneksel Millet Sistemi'nden⁴ farklı olarak modern bir toplum çıkarma isteğini de yansıtmış olmasıdır (Sadoğlu, 2010). Tanzimat büyük ölçüde Batı'da "kameralizm" veya "aydın despotizmi" olarak ifade edilen kralın mutlak yetkilerinden taviz verilmeden tebaanın mülkiyet haklarının güvence altına alınması, eğitimin yaygınlaştırılması ve yönetimin modernleştirilmesini amaçlayan yönetim sisteminden esinlenmiştir (Mardin, 2020). Nitekim yapılmak istenen reformların beklenen başarıya ulaşabilmesi için Paris'te çıkarılan Le Siecle gazetesinin 1839 tarihli sayısında da bahsedildiği üzere konuşma dili ve yazı dili arasındaki uçurumun kaldırılması gerekmektedir.

Osmanlı Devleti'nde kullanılan resmi dil bugün Osmanlıca olarak ifade ettiğimiz dildi. Tanzimat öncesinde Osmanlı İmparatorluğu millet sistemiyle yönetildiği için ırklar, dinler, milletler ve kültürler toplamından oluşmaktaydı. Bu nedenle Türk dili sadece "reaya dili" olarak yaşamını sürdürmekteydi. Yönetici tabakada ise Arapça, Farsça ve Slav dillerinden gelen sözcük bakımından zengin ancak halkın anlamadığı bir dil gelişmiş ve bugün Osmanlıca olarak ifade ettiğimiz dil Hindistan'daki Moğol İmparatorluğunun saray ve ordu dili olarak şekillendirdiği Urdu dili gibi yapay bir dil olmuştu. (Berkes, 2021). Tanzimat dönemine miras kalan Osmanlı Türkçesi, ağırlıklı olarak Arapça, Farsça ve Türkçenin karışımından meydana gelmiş bir dildi. Buna paralel olarak da hem konuşma dili ile yazı dili hem de halkın dili ile aydınların dili arasında bir uçurum meydana gelmiştir (Korkmaz, 2005). Tanzimat döneminde reformların toplumsal tabanda hızla yayılıp gelişmesi ve kabul görmesi için mümkün olduğunca geniş bir tabana anlatılması gerekiyordu. Bu nedenle dildeki uçurumun kaldırılması son derece önemliydi. Herkesin anlayacağı, sade bir dile ihtiyaç vardı.

⁴ Bu milletler aynı siyasal otoriteye tabi fakat farklı toplumsal statülere sahip, birbirlerinden olabildiğince yalıtılmış cemaatlerden oluşmakta kendi din, dil ve kültürlerine göre yaşamaktaydılar.

Tanzimat'ın istediği düzen öncelikle devlet ile cemaat arasındaki ilişkinin dönüştürülerek modern anlamda birey-devlet şeklini almasıydı. Bunun paralelinde devlet, ırk ve din farkı gözetmeksizin tebaasına karşı belirli bir sorumluluk alıyor, karşılık olarak ise tebaasından bu devletin bir üyesi olmaktan kaynaklanan kamusal ödevlerini yapması bekleniyordu. Nitekim hem bu hakların kullanılabilmesi hem de sorumlulukların yerine getirilebilmesi için devletin resmi dilinin herkesçe bilinmesi ve kullanılması gerekmektedir.

Tanzimat'ın istediği Osmanlı Milleti'ni yaratma yolundaki araçların başında eğitim gelmekteydi. Devlet, tebaayı ortak bir Osmanlılık kimliği etrafında birleştirebilmek için denetim mekanizmalarını kullanmaya yöneldi. Bu çerçevede eğitimin merkezileşmesini ve kontrolünü sağlamaya yönelik bazı düzenlemelere gidildi. Bu döneme kadar eğitim, cemaatlerin idaresi altında yürütülen bir faaliyetti. Fransızca dilinde eğitim veren Mekteb-i Tıbbiye ile Galatasaray Sultanisi dışındaki okullara gayri Müslimlerin katılımı sınırlıydı. Tanzimat reformları çerçevesinde eğitimde dil ile ilgili yapılan ilk düzenlemelerden biri, tüm ilköğretim kurumlarında eğitim dilinin Türkçe olmasının zorunlu kılınmasıydı. İlköğretim sonrası eğitimde ise cemaatler istekleri doğrultusunda kendi dillerinde eğitim verebilirlerdi. Bu doğrultuda tüm okulların açılması ruhsata bağlanmış, ders kitapları ile programları da belli bir denetime tabi tutulmuştur. Ancak bu uygulamalar kağıt üstünde kalmış, pratikte yapılamadığı için cemaatler ilkokuldan başlayarak kendi dillerinde eğitim vermeye devam etmişlerdir. (Sadoğlu, 2010).

Tanzimat döneminde yönetim tarafından yapılan reformların halkın talep ve istekleri doğrultusunda değil, yukarıdan aşağı doğru bir çizgide olması ve daha çok Batılı devletlerin baskıları ile şekillenmesi nedeniyle, reformlara toplumun farklı kesimlerden tepkiler gelmiştir. Bunların başında ilk Osmanlı muhalif grubu olarak bilinen “Yeni Osmanlılar” geliyordu. Yeni Osmanlılar Batı tarzı eğitimden geçmiş, Fransızca bilen, Avrupa düşünce akımlarıyla (liberalizm, milliyetçilik gibi daha çok “1848” yılının düşünceleri) tanışmış kişilerden oluşmaktaydı (Zürcher, 2020). Yeni Osmanlıların düşünceleri meşrutiyetçi liberalizmden modernist İslamcılığa hatta Türkçülüğe kadar uzanan renkli bir perspektif oluşturmaktadır (Ayaz, 2017). Aslında “Yeni Osmanlılar” da Tanzimat'ın bir ürünü olarak orta çıkmıştı ve daha çok o dönem basınının, eğitiminin ve entelektüel sınıfının gelişimi üzerine çalışmalar yaparak yeni fikirlerini gazeteler üzerinden geniş kitlelere duyurmayı amaçlamışlardır. (Ahmad, 2006).

Yeni Osmanlıların hemen hemen tümünde kabul gören düşünce yazılı metinleri halkın konuştuğu günlük dile yakın sade ve anlaşılır bir şekle getirmektir. Bu nedenle edebiyatın da dil ve içerik bakımından halkın seviyesine indirilmesi konusu onlar için önemlidir. Çünkü Yeni Osmanlılar'ın toplumun tamamına aşılacak istediği şey; “millet”, “hürriyet”, “vatan” gibi kavramların, gazete, roman ve tiyatro gibi yeni gelişmekte olan edebi türlerin ülkeye girmesiydi. Bunların toplumsal kabulü için dilin sadeleştirilmesi zorunluydu. (Köprülü, 1999). Ulusal edebiyatın da ilk adımlarını atmasında etkili olan bu kuşağın içerisinde Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa gibi birçok genç aydın isimler bulunmaktadır.

Bu isimlerden Namık Kemal dilin siyasal önemini de vurgulayarak çağdaşlarından ayrılmaktaydı. Ona göre tüm dilsel ve etnik farklılıkları önemsizleştirerek, siyasal birliği ve bütünlüğü sağlayabilecek güç İslamiyet'ti (Namık Kemal Osmanlıcı-İslamcı ideolojinin ilk teorisyenlerindedir.). Bu nedenle Müslümanlar arasında Araplık, Kürtlük, Arnavutluk, Lazlık gibi ayrımlar ve bununla ilişkili olarak sözü edilen etnik grupların dilleri siyasal anlamda bir ayırım unsuru olamazdı (Kemal, 2019).

Dilin bir başka işlevi de 19. yüzyılda başlayan milliyetçilik hareketlerine karşı bir panzehir olarak düşünülmesiydi. Fransız Devrimi'yle ortaya çıkan ve özellikle Balkanlarda gelişmekte olan ayrılıkçı hareketlerin başarıya ulaşması Tanzimat yöneticileri ve Osmanlı aydınlarının bir numaralı korkusuydu. Zaten Osmanlıcılık düşüncesi bu dönemde ayrılıkçı hareketlere karşı birlik ve beraberliği sağlayabilecek ideoloji olarak ön plana çıkartılmaktaydı. Osmanlıcılık çerçevesinde dilin işlevinin ne olması gerektiğine ilişkin bu dönemde önemli tartışmalar ortaya çıktı. Örneğin Namık Kemal, siyasal birliğin oluşturulmasında dilin birleştirici bir unsur olduğunu kabul etmekle birlikte dilin, farklı dilleri içerisinde yaşatan bir siyasal birliği parçalayabilme olasılığı üzerinde durmuştu. Osmanlı Devleti içerisinde böyle düşünen ve ayrılma eğilimi gösteren hareketleri de kadir bilmezlik olarak ifade etmekteydi (Kemal, 2019). Namık Kemal'in edebi dil konusundaki tutumu sadeleştirmeye sınırlı kalmıştır. Benzer bir şekilde Ziya Paşa da Namık Kemal gibi Divan edebiyatının dilinin anlaşılmağını eleştirmenin

yanında, Namık Kemal'den farklı olarak Arapça ve Farsçanın sadece sözcüksel olarak değil, “millet” olarak düşüncelere de yerleştiği görüşündeydi.

Dilin işlevi konusundaki tartışmalar yazı dilindeki gelişmeleri de beraberinde getirdi. Bu dönemde basında ortaya çıkan gelişmeler özellikle dil çerçevesinde yenileşmenin öncüsü olmuştur. Tanzimat dönemi boyunca dil ile yazı arasındaki en önemli değişim gazetelerde görülmektedir. Dilin işlevi ve dilin sadeleşmesi tartışmalarını ve Yeni Osmanlıları anlayabilmek için önce basın hayatındaki faaliyetlerini incelemek gerekir. Çünkü hareketin içinde bulunan birçok kişi ya da en önemlileri gazeteci kimliği olan kişilerdi.

Osmanlı Devleti içinde Türkçe çıkarılan İlk gazete 1831'de basımına başlanan Takvim-i Vekayi idi. Devletin resmi gazetesi olan Takvim-i Vakayi'nin çıkarılma amacı padişahın reformlarını tanıtmaktı. (Akşin, 2007). Fakat gazetede kullanılan dilin anlaşılabilirliği dönemin padişahı olan II. Mahmud tarafından bile eleştirilmiştir. Çapanzade Agah Efendi'nin 1860 yılında Şinasi ile çıkarmış olduğu Tercüman-ı Ahval gazetesi ise Osmanlı basın hayatında ilk özel gazetelerden biri olması nedeniyle çok önemli bir başlangıç temsil ediyordu. Çünkü bu tarihten sonra devlet dışında kişiler tarafından da özel gazeteler çıkarılmaya başlanmıştır.

Türk basın dilinin gelişmesinde Şinasi tarafından çıkarılan Tasfir-i Efkar gazetesi de öncü roledir. Şinasi aynı zamanda Tasfir-i Efkar ile özel gazeteciliği başlatan kişi olmuştur. Şinasi gazetecilik fikrini daha da ileriye götürerek “milliyet” ve “meşrutiyet” kelimelerini cesurca kullanmıştır (Ayaz, 2017). Şinasi gazetelerin her şeyden önce siyasal gerçekleri anlamayan halka okutulması gerekliliğine inanıyordu. Herkesin anlayabileceği bir dili kullanmanın en önemli aracı olarak gazeteyi görmekteydi. Tercüman-ı Ahval 'in 1860'ta yayımlanan ilk sayısında da bu görüşünü açık bir şekilde ifade etmiştir. Şinasi'nin “anlaşılabilir dil” ile anlatmak istediği şey, aslında anlatmak istenilenin doğru, net ve sade olarak ifade edilebilmesiydi. Yazıda açıklık olması, anlamsal sorunların bulunmaması, tasannuyla (yapmacılıkla), edebiyat oyunları ile yazıyı süslememek, halkın anlamayacağı bir şekilde yazı kaleme almamaktı. Şinasi dildeki bu sorunların esas kaynağının “cahil” ile “okumuş” arasındaki farktan kaynaklandığı görüşündeydi. Ona göre bu sorun ancak halk arasında okuryazarlığın yaygınlaştırılması ve Osmanlı yazı dilinin yayılmasını sağlamakla çözülebilirdi (Berkes, 2021).

2.1. Türkçe'nin resmi Dil Olması ve Dil-Siyaset ilişkisinin İkinci Evresi

Osmanlı İmparatorluğu 19. Yüzyılın son çeyreğini bir yandan İmparatorluğun dağılmasını engellemek bir taraftan da modernleşme çabaları ile geçirmiştir. Modernleşme yıkılmanın önüne geçmek için bir çözüm yolu olarak değerlendirilmiştir. Bu çerçevede modernleşme çabalarına hız verilmiş ve gereken bütün araçlar etkin bir şekilde kullanılmıştır. Dildeki düzenlemeler de değişen politik argümanlara paralel olarak sürekli yenilenmiş ve siyasetin en önemli araçlarından birisi olmaya devam etmiştir.

II. Abdülhamit ile başlayan ve Meşrutiyet Dönemleri ile başlayan siyasi süreç, dildeki sadeleşme çalışmalarının da ikinci evresi olarak görülebilir. II. Abdülhamid'in 1876 yılında tahta geçişi politik tartışmaların yanında dil tartışmalarına da yeni bir boyut getirmiştir. Çünkü II. Abdülhamid, Osmanlıcılık temelinde bir beraberliğin dışında “İslamcılık” temelinde bir beraberliği ön plana çıkarmak istemekteydi. Bu Osmanlı siyasetinde yeni bir politikanın işleme konduğunu gösteriyordu. İslamcı siyasetin bir gereği olarak Abdülhamid döneminde devlet tarafından medreseler ve dolaylı olarak Arapça eğitim desteklenmesi farklı tartışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bununla birlikte Arapçaya verilen destek devlet politikası haline gelmemiştir. Çünkü başta Kanun-i Esasi' de Türkçe'nin devletin resmi dili olarak kabul edilmesi olmak üzere yaygınlaşan eğitim kurumları ve devlet tarafından aşırı bir denetim altında olmasına rağmen basın, İslamcılık ile çelişme pahasına Türkçenin sadeleşmesi ve yaygınlaşması yönünde hareket etmeye devam etmiştir. (Sadoğlu, 2010).

Osmanlı Devleti'nin resmi dili Kanun-i Esasi'nin 18. Maddesinde Türkçe olarak kabul edilmesinin yanında 68. madde ile de Meclisi Mebusan 'da Türkçe bilmeyen mebusanların dört sene içerisinde öğrenmemiş olmaları halinde mebus olamayacaklarının belirtilmesi doğrultusunda yürütmeye görevli olan azınlık mebusları için Türkçe öğrenmeleri zorunlu tutularak Türkçe'nin yaygınlaşması amaçlanmıştır. 18. madde ile aynı zamanda devlette işe girmek içinde Türkçe bilme şartı getirilmiştir.

Türkçe devlet için merkezileşmenin anahtarlarından birisiydi ve devlet ile doğrudan ilişki kurmak isteyen herkes için zorunluluk haline getirilmesi amaçlanmaktaydı (Bakır, 2021).

II. Abdülhamid döneminde eğitim alanında büyük bir atılım gerçekleştirilmiştir. Diğer reformlarda olduğu gibi eğitim alanında yapılan reformların temel amacı merkezileşmek ve denetim mekanizmasını güçlendirmektir. Tanzimat döneminde olduğu gibi II. Abdülhamid döneminde de Türk dili eğitim kurumlarıyla yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. 1869 senesinde çıkartılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile İmparatorluk içerisindeki tüm ilkokullara Türkçe eğitim zorunluluğunun getirilmesi: eğitim kurumlarının yaygınlaştırılmasındaki amaçlardan birisinin de Türk dilinin yaygınlaştırılması olduğunu göstermektedir (Sadoğlu, 2010, s. 90-91). Yine bu dönemde devlet gayri Müslim ve yabancı okullara Türkçe eğitimi zorunluluğu getirmek için yeni denetim sistemleri getirmiştir. Bu bağlamda 1893 senesinde çıkarılan kanunla gayri Müslimlerin ve yabancıların okul açması için padişahın izin alma zorunluluğu getirilmiş, 1888 yılında ise bu okulların denetimini sağlamak için Maarif Nezareti içerisinde Mekatib-i Gayr-i Müslime ile Ecnebi Müfettişliği kurulmuştur. (Tekeli & ilkin , 1999). Abdülhamid yönetimi, Türk dilinin yabancı okullarda zorunlu olarak okutulması için 1894 yılında resmi bir emir yayımlayarak İmparatorluk içerisindeki tüm okullar için Türkçenin zorunlu ders olarak okutulması yükümlülüğünü getirerek (Kushner, 1979), dil sınavlarının bakanlık temsilcilerinin önünde yapılması ve yapılacak olan kontroller sonrasında emre uymayan okulların kapatılması yönünde karar almıştır (Sadoğlu, 2010, s. 91). Fakat yapılan bu düzenlemeler Tanzimat döneminde olduğu gibi uygulamada zayıf kalmış, gayri Müslim ve yabancı okullardaki Türkçe eğitim sorunu çözülememiştir. Eğitimde dil sorunu devam etmekle beraber II. Abdülhamid döneminde birçok eğitim kurumu açılmış ve Müslüman nüfus arasında da eğitim genişlemeye başlamıştır (yine de gayri Müslimler arasındaki hıza ulaşamamıştır) (Ahmad, 2006).

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi (1876) ile Türkçenin resmi dil olmasından da destek alan gazeteler Türkçenin kullanımının kamusal alanlarda zorunlu tutulmasını savunuyorlardı. Çünkü Tanzimat ile toplum yapısında önemli bir değişime gidilecekti. Tebaa yerine millet yapılanması şekillenmeye başlamıştı. Bu yapılanmanın toplumdaki tüm kesimlere iyi anlatılabilmesi gerekiyordu. Bu nedenle sade ve anlaşılır bir dilin kullanımı şarttı. (Sadoğlu, 2010). Millet yapılanması devlet-toplum ilişkisini belli görevler ve sorumluluklar çerçevesinde düzenliyordu. Dönemin gazetelerinden İkdâm'da çıkan "Lisan-i Osmani'nin Ta'mimi" başlığıyla kaleme alınan yazıda bir vatandaşlık görevi olarak Türkçenin öğrenilmesi gerekliliğinden bahsedilerek sorumluluğun devlete ait olduğu belirtilmekle beraber devletten istenen Türkçenin yaygınlaştırılması ile tüm tebaanın Türkleştirilmesi idi (İkdâm, 1896). Sabah gazetesi de 1898 yılında yayınlamış olduğu "Münasebat-ı Ummumiyede Lisan-ı Resmi" yazısıyla benzer bir şekilde resmi dilin savunuculuğunu yapmaktaydı. Gazeteye göre devletin resmi dilinin "ortak lisan" kimliği kazanabilmesi için devlet ve tebaa sorumluluklarını yerine getirmeliydi (Sabah, 1898).

Bu dönemde yaşanan bir diğer önemli gelişme de iletişim araçlarında yaşandı. Abdülhamid döneminde devletin aşırı sansür uygulamasına karşı dergi, gazete, kitap gibi yayın organları sayı ve tirajda yüksek bir artış göstermiştir. Şinasi'nin, gazetesinde başlatmış olduğu açık, özlü Türkçe, gazete bağımlısı kişilerin sayısını artırmıştı. Abdülhamid dilin kimlik oluşturabilme gücünün ön plana alınacağını farketmemiş bu nedenle kendisini Türk saymasına rağmen İmparatorluğu kurtarma amacıyla bir ara Arapçayı resmi dil haline getirmeyi istemiştir (Mardin, 2020). Edebiyatın, Tanzimat'a göre daha geniş bir okur kitlesini etkiler hale getiren edebi dilin gelişiminin bu şekilde olması bir süredir başkentte tartışılmakta olan "Türkçülük" konusunu da gündeme getirmiştir. Dil artık saray çevresine ve edebiyatçılara özgü olmaktan çıkarak politik anlamda da önem kazanmış, sosyal yapılar arası etkileşimi sağlayan bu yüzden de dönüştürülmesi zorunluluk halini alan işlevsel bir iletişim alanı olmuştur (Balçık, 2017).

II. Abdülhamid yönetiminde uygulanan sansür ve diğer siyasi kısıtlamalar, gizli bir muhalefetin gelişimine de neden olmuştur. Jön Türkler (daha sonra İttihat ve Terakki adını alacaktır) ismiyle bilinen örgütlenme, uzun süre yurt dışından II. Abdülhamid yönetimine karşı muhalefet faaliyetleri yürütmüş ve sonunda 1908 devrimi ile Meşrutiyetin ikinci defa ilan edilmesini sağlamıştır. Jön Türkler Yeni Osmanlılar hareketinin devamlılığı niteliğindedir. Jön Türkler'in de esas amacı İmparatorluğun dağılmasını engellemektir. Namık Kemal tarafından da sıkça ifade edilen "Vatan" ve "Osmanlılık"

kavramlarıyla toplumda bulunan tüm kesimin bağını umdukları bir sadakat merkezi oluşturmak istemekteydiler. Yeni Osmanlılardan devraldıkları “Osmanlılık” ideolojisi ve “Osmanlı Milleti” kavramlarını topluma nüfus ettirmeye çalışmışlar. Siyasal olarak “Türkçülüğü” çağrıştıracak bir bütünleşme fikrinden ilk zamanlarda kaçınılmışlardı. Jön Türkler için Türk olmak etnik kimliğin yanında siyasi kimliği de ifade etmekteydi (Karpat, 1972). Fakat zaman içinde Osmanlı Devleti içerisinde ayrılmalar başlayınca, özellikle Balkan Savaşları sonucunda, Osmanlılık ideolojisinin yerini Türkçülük ideolojisi alacaktır.

2.2. Jön Türkler, Türkçülük ve Türk Dilindeki Gelişmeler

Jön Türkler de Yeni Osmanlılar gibi dil probleminin çözülebilmesine özellikle önem vermişler, siyasal yapı dışında edebiyat çevresinde de bu konu üzerinde özellikle durmuşlardır. Dil modernleşmesi çerçevesinde ortaya çıkan gelişmeleri anlayabilmek için ilk olarak dönemin aydın isimlerine ve derneklerin çıkardıkları dergi ve gazete gibi benzer edebi ürünler hakkında fikir sahibi olmak gerekmektedir. Dönemin aydın isimlerinden birisi olan Şemsettin Sami II. Meşrutiyet öncesinde de dil üzerine yapmış olduğu çalışmalar ile de dikkate alınan bir isimdi. Şemsettin Sami yapmış olduğu çalışmalar bağlamında Türk dili ve kimliği arasında bir ilişki kurarak 1890'lı yıllarda daha çok eğitilmiş kesimler arasında Türklük bilincinin oluşmasına katkıda bulunmuştur (Sadoğlu, 2010).

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra içerisinde Akçuroğlu Yusuf, Ahmed Mithat Efendi, Necip Asım, Emrullah Efendi gibi dönemin aydın isimleri tarafından 18 Ocak 1908 tarihinde “Türk Derneği” nin kurulması sonucunda örgütlü bir döneme geçilmiştir. Dilde Türkçülük hareketi de Türk Derneği sayesinde resmen örgütlenme olanağı kazanmıştır (Sadoğlu, 2010). Dernek kurucuları amaçlarını, 1909 yılında yayınlamaya başladıkları Türk Derneği dergisinin ilk sayısındaki “beyanname” ile bildirdiler. Beyannameye açıklanan esas amaçlar şu şekilde özetlenebilir:

- I. Osmanlı Türkçesi tüm Osmanlılar arasında konuşulan milli dil olacak ve bütün Osmanlıları aynı amaç etrafında birleştirecektir.
- II. Bunu sağlamak için ise Türkçe öğrenimindeki güçlükler kaldırılacak ve Türk dilinin meziyetini meydana çıkarmak için bugüne kadar geçirmiş olduğu tüm değişim ve evreler incelenecektir (Levend, 1960).

Derneğin amaçlarına bakıldığında en azından başlangıçta Akçuroğlu Yusuf'un 1904'te yayımladığı Üç Tarz-ı Siyaset başlıklı makalesindeki “Türklerin birliği” fikrini benimsediğini görmekteyiz. Bu derneğin önemi ilk milliyetçi örgüt olmasının yanında Osmanlı Devleti sınırları içindeki ve dışındaki Türkleri birleştirmiş olmasıydı. Dernek yukarıda bahsedilen amaçlarını gerçekleştirmek için konferanslar vermiş, dergi ve broşürler yayımlamıştır (Araı, 2016).

Türk Derneği yayımlanmış olduğu Beyanname ile siyasal anlamda Osmanlıcılığa bağlı kalmanın yanında dilde Türkçülüğün manifestosu gibidir. Türk Derneği dergisinde yayımlanan konular içerisinde özellikle üzerinde durulan ve en yüksek orana sahip olan dil ile ilgili olan yazılar olmuştur. Dil ile ilgili olarak Türkçenin imlası, fonetiği, grameri gibi dilbilimle ilgili konular sıklıkla işlenmiş bunun yanında az da olsa siyasal bütünleşme ile dil arasında ilişki kuran yazılara da rastlanmaktadır. Türk Deneği, resmi anlamda Osmanlıcılığın gölgesinde kalan Türkçenin Osmanlı unsurlar içerisinde yaygınlaştırılması gerekliliğini ısrarla vurgulamaktaydı. Bunun yanında Türk Derneği Türkçenin sadece Osmanlı sınırları içerisinde değil uluslararası alanda da yaygınlaştırılmasının gerekliliğini işaret ediyordu (Sadoğlu, 2010). Nitekim bunun yapılabilmesi için öncelikle dilin kolay öğrenilebilir olması gerekiyordu. Türk Derneği Beyannamesi, sözü döndürüp dolaştırıp “lisanın ıslah edilmesine”, yani dilin maddi planlamasına getirmekteydi. Anlamsal olarak maddi planlama; bir dilin imlasını, gramerinin tespitini, alfabetini, bazı sözcüklerden arındırılmasını ve yeni sözcüklerin üretimini içermektedir. Türkçenin maddi planlaması da derneğin kuruluş nedenlerinden birisiydi. Bu amaçlar doğrultusunda Türk Derneği kendi yayın organı olan dergisinde de sıklıkla dil hakkında yazılar yayımlamıştır. Bundan dolayı Türk Derneği zaman zaman “dilde tasfiyecilik” şeklinde suçlamalara maruz kalmış ve daha ılımlı bir çizgiye çekilmek durumunda kalmıştır. Çünkü Türkçe köklerden yeni kelimeler türetmek ya da Türkçenin Arapça ve Farsça kelimelerden arındırılması durumları siyasal sonuçları olan girişimlerdi dil konusu bu

bakımdan hem devleti hem de hâlihazırdaki siyasal akımları ilgilendiren bir konu haline gelmişti (Sadoğlu, 2010).

Türk Derneği, Osmanlıcı ideolojisini kabul etmesine rağmen kültürel Türkçülüğün de ilk ortaya koyulduğu yerlerden birisi olmuş fakat dar ve seçkin örgütlenme şeklinin de neden olduğu üyeler arası görüş ayrılıkları sonucu dernek faaliyetlerine uzun süre devam edememiş 1912 yılında dağılmıştır.

2.3. Genç Kalemler Dergisi ile Gelen Yeni Dönem Dil Çalışmaları

Genç Kalemler hareketi, Türk dilinin gelişim serüveninde oldukça önemli bir yere sahiptir. 1911 yılında Selanik'te Türk Derneğine benzer olarak “Yeni Lisan” hareketi adı altında “Genç Kalemler” dergisi çıkartılmaya başlanmıştır. Bu dergi bir grup genç aydın tarafından daha çok dil ve edebiyat üzerine yazıların yayınlandığı bir platformdur. Genç Kalemler dergisi üyeleri arasında İsmail Suphi ve Nesimi Sarım gibi isimler, Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleriyle de ilişkileri iyi olan kişilerdi. Derginin başlangıcında yazı kadrosunda ise Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp, Kazım Nami gibi isimler yer almaktaydı.

Genç Kalemler dergisinin ikinci cildinin ilk sayısında “Yeni Lisan” başlıklı ilk yazısı ile hareket başlamıştır. İmza yerine soru işareti bulunan bu yazının Ömer Seyfettin tarafından yazıldığı bilinmektedir. Ömer Seyfettin bu yazısı ile Türk Derneği'nin “beyanname”sinde bahsedildiği şekliyle milli dilin tüm Osmanlılar arasında konuşulan Osmanlı Türkçesinin bu milli dili oluşturacağını kabul etmesinin yanında milli bir edebiyat içinde milli bir dilin gerekliliğini vurgulamaktadır. Genç Kalemler Türk Derneği'nin ortaya koyduğu “milli dile” ek olarak “milli edebiyat” kavramını da kullanmaktaydı (Ahmad, 2006).

Genç kalemler dergisinin en önemli isimlerinden biri olan Ömer Seyfettin, dilimizin Batı'da Fransa'ya, Doğu'da İran'a olan özentisinden dolayı taklitçi ve hasta bir dil olduğu görüşündeydi. Ömer Seyfettin, uyanış aşamasında olan Türkler için milli edebiyatı bir zorunluluk olarak görmekteydi. Bunun da sadece milli bir dilin varlığıyla olabileceğini ifade etmekteydi (Johnson, 2004). Dilin anlaşılabilir olması için çözüm yolu olarak ise Türkçeye yerleşmiş yabancı sözcüklerin kalmasını fakat sözcükler dışında yabancı kuralların çıkarılmasını belirtmektedir.

Genç Kalemler'de dil-milliyet bağlamında yayımlanan ilk yazı Kazım Nami tarafından “Türkçe mi, Osmanlıca mı?” başlığıyla yazmış olduğu yazısıdır. Nami, bu makalesiyle dil sorununa farklı bir bakış açısı getirmemekle birlikte dil reformu babında muhafazakar olarak da görülebilir. Nami, Arapça ve Farsça kelimelerin dilimize bu kadar hakim olmasını, tarihsel bağlamda normalleştirmekteydi. Diğer yandan dilde olası bir sadeleştirme girişiminin, Türk Derneği Beyanamesi'nde de ifade edildiği gibi, Türkçenin kolay öğrenilmesine katkı sağlayacağı için önem verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Kazım Nami, mevcut dilin Osmanlıca olarak ifade edilmesine, Osmanlı Türklerini, Turan ailesinin parçası olarak görmesi nedeniyle şiddetle karşı çıkmaktaydı. Bu düşüncesinden güç alarak II. Meşrutiyet döneminin kültürel Türkçülerin sıklıkla başvurmuş oldukları “siyasal aidiyet-etnik aidiyet” farkına dayandırıyordu (Sadoğlu, 2010).

Genç Kalemler içerisindeki bir diğer önemli isim ise Ziya Gökalp'tir. Gökalp için dil konusu, Türkçülük hareketi içerisinde aşılması gereken en önemli unsurdu. Dil hakkındaki düşüncelerini “Türkçülüğün Esasları” başlığıyla kaleme aldığı yazısında ifade etmiştir. Gökalp milli lisanı oluşturabilmek için öncelikle farklı dillerden alınan gramer kurallarının çıkartılması, Türk dilinin aynen kabul edilmesi ve özellikle İstanbul halkının konuştukları şekilde yazmak, yeni kelimelere ihtiyaç duyulması takdirde halk lisanındaki kelimeler arasında aranması, Türk halkının bildiği ve kullandığı her kelimenin Türkçe kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir (Levend, 1960).

Balkan Savaşı'nın başlaması nedeniyle dergi yayım faaliyetlerini durdurmuş olsa da edebiyatımıza önemli bir katkı sağlamış ve Yeni Lisan hareketi ile Tazimattan itibaren dile getirilen fikirler uygulanmaya başlanmıştır.

1911 yılının sonlarında kurulan Türk Yurdu dergisi ise dil konusunu bir dava olarak ele almaktan çok Türk milletinin tarihine yönelik araştırmalar yaparak Türkleri milliyet fikri etrafında toplamayı amaçlamanın yanında gençlerin dikkatini ekonomik ve sosyal meseleler üzerine çekmek istemiştir. Bu

amacı benimseyen tüm kalem sahiplerine dil konusundaki fikirleri ne olursa olsun kapılarını açmıştır (Levend, 1960).

Türk milliyetçiliği Balkan Savaşları ile dikkat çekici bir biçimde öne çıkmıştır. Balkan Savaşı Osmanlı Devleti açısından bir felaketle neticelenmesi ve Balkan topraklarının neredeyse tamamının kaybedilmesi, toplumda Türkçülük ideolojisinin daha fazla nüfus etmesine neden olmuştur. Hatta bu tarihten itibaren Türkçülük devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir. İktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki Cemiyeti bu dönemde Türk Ocağı'nın çalışmalarına katılmış, "Halka doğru" ve "Türk Sözü" dergileri de Türk yurdu dergisinin bir kolu olarak çıkartılmaya başlanmıştır. Her iki dergide halkın anlayabileceği bir dille milliyet fikri etrafında halkı birleştirme amacıyla çıkartılmış sade dil kullanımının yayılmasında etkili olmuştur.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile savaşın getirdiği olağanüstü koşullar, düşün ve sanat hayatına durgunluk getirmiş; basın hayatındaki heyecan sönmüş, gazete ve dergilerin çoğu faaliyetlerini durdurmuştur. Fakat bu durgunluğa rağmen Türk Yurdu dergisi Cumhuriyet dönemine kadar olan süreçte faaliyetlerine devam etmiştir.

3. ALFABE SEÇİMİ TARTIŞMALARI

Tanzimat'tan itibaren dilin sadeleşmesi yönünde başlayan çalışmaların bir uzantısı da alfabe seçimi tartışmalarıydı. Osmanlıcanın Batı dünyası ile ilişkilerde yetersiz görülmesi ve Türk matbaacısının ve matbaa konusundaki özel girişimlerin artması alfabe tartışmalarının başlamasına neden olmuştur. İmla ve yazıda düzeltme yapılması gerekliliği ilk defa 1862 yılında Münif Efendi (Paşa) tarafından dile getirilmiştir. Münif Efendi başkanı da olduğu "Cem'iyet-i İlmiyye-i Osmaniyye"de vermiş olduğu bir konferansta bu durumu dile getirerek Arap alfabesinin Türkçe kelimelerin yazımındaki yetersizliğinden ve Türkçe hareketlerin olmamasından kaynaklı olarak bir kelimenin birden fazla anlamda okunmasının okuma ve yazma öğrenimini de zorlaştırdığından bahsetmiştir. Bir diğer önemli mesele olarak Arap harflerinin birbirinden ayrı birçok şekli olmasından kaynaklı nesih yazısı ile bir kitap basmak için ez az 500 tur, talik için ise bunun iki üç katı daha fazla harfe ihtiyaç olduğunu ifade ederek matbaacılar açısından da büyük bir külfete neden olduğunu vurgulamıştır (Tekin, 1997).

Alfabe tartışmalarında öne çıkan diğer bir isim de Azerbaycan Türklerinden olan Mirza Fethali Ahunzade'dir. Ahunzade'ye göre Osmanlı Devleti'nin Batı karşısında geri kalmasının esas nedeni okuma-yazma oranındaki düşüklüktü. Okuma yazmanın artması ise ancak herkesin kolay bir şekilde okuma yazma öğrenebilmesiyle olabilirdi. Bunun içinde kolay öğrenilebilen bir alfabe sistemi gerekmektedir. Ahunzade bu düşüncesiyle hazırlamış olduğu alfabe önerisini Osmanlı devlet yöneticilerine kabul ettirme amacıyla 1863 yılında İstanbul'a gelerek sadrazam Fuad Paşa ile görüşmüştür. Münif Paşa'nın çağrısı üzerine Cemiyet-i İlmiye-i Osmaniyye'de de bu düşüncülerini tanıtmaya fırsatı bularak katıldığı konferansta yeni alfabe sisteminin teknik detaylarını açıklamıştır. Ahunzade bu konudaki düşüncelerini açıklarken özellikle, harflerde yapılacak olan iyileştirmenin İslam inancı ile çelişmeyeceğini vurgulamıştır (Sadoğlu, 2010). Nitekim Ahunzade'nin önerileri eski eserlerin okunamama tehlikesi, bu harfleri basacak matbaanın yokluğu ve halkın tepkisinin dikkate alınması gibi sebeplerden dolayı uygun bulunmamıştır (Ertem, 2021).

Alfabe tartışmaları çerçevesinde Arap harflerinin ıslahı /iyileştirilmesi konusu 1860 yılından itibaren, gazete ve süreli yayınlar başta olmak üzere, basın organlarında ciddi oranda yer almıştır. Yayın hayatına başlayan Terakki, Ceride-i Havadis ve Hürriyet gibi gazetelerin birçoğunda alfabenin iyileştirilmesi yönünde tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalar genellikle okuma yazma oranlarının düşük olması ve harflerin ıslahının teknik değerlendirilmesi çerçevesinde şekillenmiştir. Örneğin Namık Kemal, mevcut alfabenin değiştirilmesinin zor olacağını, çoğu kötülüğün alfabeden değil bilgisizlikten kaynaklandığı düşüncesini savunmuştur (Zorlu & Temel, 2019). Namık Kemal, alfabe değişikliğinin eğitim ve yayın hayatındaki etkisinin yanında siyasal sonuçlarını da düşünüyordu. Namık Kemal için Arap alfabesi aynı zamanda en azından yazı dili bağlamında Müslüman unsurların Türkçeye mecbur edebilecek güçteki siyasal bir araçtı. Namık Kemal İslam kültürü çerçevesinden kopma kaygısıyla Latin alfabesine geçilmesi konusunda tutucu kalarak, Arap harflerinin sadece okuma yazmayı kolaylaştırması konusunda

ıslahından bahsedilebileceğini ifade ederek sorunun bir kısmında eğitim sistemindeki bozuluktan kaynaklandığını özellikle vurgulamıştır (Sadoğlu, 2010). Ali Suavi’de mevcut alfabenin ıslah edilmesi gerektiğini ifade etmiş fakat Namık Kemal gibi Suavi’de alfabenin değiştirilmesine karşı çıkmıştır. Dönemin aydınları bu bağlamda Arap harflerinin ıslahının gerekliliğini vurgulamalarının yanında geçmişle olan bağın kesilmesi kaygılarından dolayı harf değişikliğine sıcak bakmamışlardır (Zorlu & Temel, 2019).

II. Meşrutiyet döneminde ise yazının kültürel bir varlık olduğu vurgulanarak Orhun veya Uygur yazısının alınmasını savunanların yanında, doğrudan Latin harflerini geçilmesi gerektiğini savunanlar da olmuştur. Bu dönem alfabe tartışmaları Tanzimat dönemi ile paralellik taşımaktadır. Bu dönemdeki tartışmalar da daha önceki döneme benzer şekilde iki çerçeve üzerinden şekillenmiştir. Bunlardan birisi Arap alfabesinin bırakılıp Latin alfabesine geçilmesi, diğeri de Arap harflerinin ıslahı şeklinde teknik konuların detaylandırılmasıdır. (Zorlu & Temel, 2019).

Bu dönemde Latin alfabesine geçilmesini hararetle savunan isimlerin başında Hüseyin Cahid (Yalçın) gelmektedir. Gerekçelerinin önemli bir bölümü Latin alfabesinin daha basit ve işlevsel olması üzerinde yoğunlaşmaktaydı. Tanin yazarı olan Hüseyin Cahid, Latin alfabesinin Müslümanlar arasında ayrılığa neden olacağı endişelerine karşı Latin alfabesine geçen Arnavutların yadırganmayıp örnek alınması gerektiğinden bahsederek şunları ifade etmiştir; *“Evet, arada bir ayrılık olacak. Ancak zannolunduğu şekilde değil. Bu sayede onların (Arnavutlardan bahsetmekte) maarifi de Ermeni ve Rum vatandaşlarımızın maarifi gibi terakki edecek. Onlar daha çabuk okuyup yazacak ve biz bu nakıs lisanımıza gayr-ı muvafık harfler ile cahil kalacağız. İşte ayrılık bu cihetle kendisini gösterecek”* (Sadoğlu, 2010).

II. Meşrutiyet döneminde Necip Asım, Ziya Gökalp gibi Türkçü olarak adlandırılan isimler ise alfabenin değiştirilmesine karşı çıkmışlardır. Arap harflerinde ısrar ederek sadece alfabede ıslah yapılması gerektiği yönünde düşüncelerini dile getirmişlerdir. Türkçüler Arap alfabesinin, Türk lehçelerinin birleştirilmesinde önemli bir unsur olarak görmekteydiler. Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile devletin girişimleri ve harf tartışmaları bir süre kesintiye uğrasa da bu projeden vazgeçilmemiş, Cumhuriyet döneminde Latin harflerinin kabulü ile son bulmuştur.

4. MATBAANIN YAYGINLAŞTIRILMASI VE MATBAA KAPİTALİZMİNİN DİL ÇALIŞMALARINA ETKİSİ

Dünyada önemli siyasi, kültürel ve bilimsel dönüşümlere neden olan matbaa, Osmanlı Devleti’ne ilk iki Yahudi kardeş tarafından 1494 senesinde getirilmiş olmasına rağmen 18. yüzyıla kadar kullanımı yaygınlaşmamıştır. Matbaaya Batıdan gelen bir icat olarak bakılmıştır. Önceleri gayri Müslimler tarafından kullanılan matbaa, ilk defa Lale Devri’nde (1718-1730) Batı’ya açılma sürecinin başlamasıyla önemi anlaşılmıştır. Matbaanın devlet yönetimi ve bekası için olan öneminin fark edilmesiyle birlikte, bir devlet matbaası kurulması kararı alınmıştır (Rukancı & Anameriç, 2009).

İlk Türk matbaası İstanbul’da 1726 senesinde İbrahim Müteferrika tarafından kurulmuş, ilk Arap harfli Türkçe kitabı da bu matbaada basılmıştır. Müteferrika’nın ölümünden sonra ise matbaa uzun bir süre kullanılmamıştır. Türk matbaacılığının uzun bir süre varlık göstermemiş olmasının asıl nedeni rekabet ortamı olmaması ve basılacak olan kitap sayısının da yöneticiler tarafından belirlenmesi ve Arap harflerinin matbaa için uygun olmamasıydı. Müteferrika da bunu vurgulama ihtiyacı görerek basma sanatının gerekleri üzerine yazmış olduğu bir rapor ile Arap harfleriyle basılan kitapların yanlışlarla dolu olduğundan şikâyet etmekteydi. Matbaanın gelişmemesi konusunda bir başka durum olarak din ve şeriatla ilgili meseleler de ortaya atılmıştır. Niyazi Berkes’e göre; matbaacılığın ilk Yahudiler daha sonra Rumlar ve Ermeniler arasında ne tür düşüncüler ile ilgi gördüğünü ve ne tür olaylara yol açtığı detaylara girilmeden araştırılırsa, Osmanlı yöneticileri içinde matbaaya karşı oluşan alerjinin nedenini ve Türkçe matbaanın gelişimini gecikmesinde dini nedenlerden çok siyasal nedenlerin varlık gösterdiğini görürüz. (Berkes, 2021). İbrahim Müteferrika döneminde (14 yıl içerisinde) toplamı 23 cilt olan 17 eser basılmıştır (Berkes, 2021).

Osmanlı Devleti'nde matbaacılık Tanzimat'ın ilanından sonra devlet yönetimi dışında kişiler tarafından çıkarılan gazete ve süreli yayınların yayımlanmaya başlamasıyla bir ivme kazanmıştır (Gezgin, 2007) 1860'tan itibaren gazete ve süreli yayınlar giderek artmış, basın ve matbaacılık faaliyetlerinde dinamik bir sürece girilmiştir. Şinasi, Tercüman-ı Ahval ve Tasvir-i Efkar gazetelerinde yayınlamış olduğu yazılar ile Türkçe basın hayatına iki önemli yenilik getirmiştir. Bunlardan birincisi okuyucu mektuplarıydı, kendisinden önce yayım hayatına başlamış olan (Takvim-i Vakayi ve Ceride-i Havadis) örnekleri gibi sadece padişah ve vezirlerini öven mektupları yayımlamak yerine sütunların da gerçek okuyucunun fikirlerini yansıtan yazılar kaleme alarak gazetede halk dilinin kullanılmasının önünü açmıştır. İkinci getirmiş olduğu önemli yenilik ise İbrahim Müteferrika'nın da bahsetmiş olduğu Arap harflerinin matbaacılığa uygun olmaması meselesiyle ilgiliydi. Arap harfleriyle olan dizgiyi kolaylaştırmak için harf sayısını 112'ye düşürmüştür. Bu aynı zamanda "Arap harflerinin ıslahı ve Latin harflerinin kullanılıp kullanılmayacağı konusunda" uzun bir tartışmanın açılmasını da sağlamıştır (Koloğlu, 2010).

Tanzimat ile başlayan ve giderek artan matbaa faaliyetleri ile dilin yetersizliği daha fazla tartışılır olmuş, gazete ve süreli yayınlar ile dönemin aydınları dilin sadeleşmesi yönünde çalışmalar yapmanın yanında kendileri de sade bir dil kullanmaya özen göstermişlerdir. Agah Efendi ve Şinasi'nin başlatmış olduğu gazetelerdeki dil ve anlam bakımından kamuoyuna yönelik sonrasında yapılan hem hemen tüm matbaa faaliyetlerinde artarak devam ettirilmiş ve halk arasında da ilgi görmeye başlamıştır. Örneğin, dönemin önemli gazetelerinden Basiret 10.000, İbret gazetesi ise 25.000 tiraja ulaşmışlardır (Gezgin, 2007). Osmanlı'da basın ilk 31 yıl içerisinde dört Türkçe gazete yayımlayabilmişti. Tanzimat ile ivme kazanan matbaa hayatı ile 1860-66 yılları arasında sadece İstanbul'da toplam 17 yayın görülürken 1867-1878 yıllarına gelindiğinde bu sayıya 113 yeni yayın daha eklenmiştir. Bu matbaacılığın giderek daha fazla artan dinamizminin bir göstergesiydi (Gezgin, 2007).

Matbaacılığın zirveye çıktığı dönem 1908 yılında Jön Türk Devrimi'yle olmuştur. II. Meşrutiyet'in matbuat hayatındaki devlet baskısı kaldırması ile yayın hayatı hürriyet kazanmış matbuat dünyasında bir neşriyat tufanı kopmuştur. 1908 devrimi özellikle Türk basın – yayın tarihine dönüşüm ve canlılık kazandırarak, matbuat hayatında kapitalist yayıncılığın serpiştiği bir dönüm noktası olmuştur (Odabaşı, 2021). 1908 devrimi ile oluşan basın patlaması çok boyutludur:

1. Süreli yayınlardaki ve tirajlardaki olağanüstü artış,
2. Türsel çeşitlenme,
3. Dilsel Çeşitlenme,
4. Coğrafi uzamda genişleme,
5. İçeriğin (yazılı ve görsel) metnin yapısal dönüşümü (Odabaşı, 2021).

Diğer bir ifadeyle 1908 devrimine dek görülmedik sayıda, nitelikte ve çeşitte gazete ve dergi matbuat hayatına katılırken, tirajlarla beraber türsel ve dilsel çeşitlilik de artmıştır. Rakamlar net olmamakla birlikte; 1907'nin sonunda bütün Osmanlı toprakları içinde çıkan süreli yayınların sayısı 120 iken 1908 devriminden sonra sadece ilk buçuk ayda 200 olmuş 1909'a gelindiğinde ise 730 yayın imtiyaz almıştır (Odabaşı, 2021). Bu dönemde tiraj ve okuyucu sayılarında ciddi artışlar olmuş gazetecilik gibi faaliyetler meslek haline gelmiştir.

Schick Osmanlı matbuatında kapitalizmin 1908 devriminden sonra büyük bir dönüşüm geçirdiğini ifade eder. Söz konusu dönüşümün sadece süreli yayınlara özgü olmadığını, özel matbaa ve yayınevlerinin artmasıyla yayımlanan kitap sayısındaki artışların da dahil edilmesi gerektiğini vurgular. Özel matbaalarda basılan Türkçe kitap sayısı 1876-1907 arasından 1908-1912 arasına üç kat artmış olması Osman Devleti'nde kar güden dinamik bir matbuat sektörünün yerleşmiş olduğunu göstermektedir (Odabaşı, 2021).

Matbaa kapitalizminin artması dilde yapılan düzenlemelere doğrudan etki etmiştir. Artan talebe bağlı olarak hızla gelişen yayın faaliyetlerinde özellikle halkın anlayacağı sade bir Türkçenin kullanımı tercih edilmiştir. Yayıncılar, edebiyatçılar bu talebe uygun yayınlara yönelirken, devlet de kendi politikalarının halka ulaşabilmesi için sade ve anlaşılır bir dilin kullanımını tercih etmiştir. Bu yolla milli bir dilin

oluşması sağlanmış ve uzun vadede bir ulus-devlet yapılanmasında dildeki gelişmeler adeta çimento vazifesi görmüştür.

5. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin son 200 yılı imparatorluğun dağılmasını önlemek amacıyla modernleşme çabalarıyla geçmiştir. Modernleşmenin siyasi, ekonomik ve kültürel yönleri ayrı ayrı inceleme gerektirir. Bu makalede modernleşmenin kültürel yönü ele alınarak, bu çerçevede dil çalışmalarının modernleşmeye etkileri üzerinde durulmuştur.

Tanzimat reformları ile modern bir devlet yaratmanın yanısıra toplumsal yapının da geleneksel millet sisteminde modern yapıya geçmesini amaçlanmıştır. Bu çerçevede dilde sadeleşme çabalarıyla başlayan dil çalışmalarının öncelikli amacı yapılan reformların halka doğru bir şekilde ulaştırılması ve anlaşılması olmuştur. İstenilen modern toplumda halkların birbirine bağlanması ve siyasi parçalanmanın olmaması yönünde İmparatorluk yeni bir bağ olarak Osmanlıcılık ideolojisini öne sürmüştür. Osmanlıcılık ideolojisinin toplumda kabul görmesinin yolu olarak Türk dili, oluşturulmak istenen ortak kültürün en önemli unsuru olarak ortaya çıkmıştır. Osmanlı Türkçesi bu anlamda Osmanlı Devlet adamları için tebaayı Osmanlılaştırmanın en önemli aracı durumundaydı.

Tanzimat'tan itibaren yazı dilindeki sadeleştirme çalışmaları özellikle gazete ve dergi gibi yayın organlarının aracılığıyla yoğunlaşarak devam etmiştir. II. Abdülhamid döneminde basın organlarına ciddi sansür uygulanmasına rağmen eğitimin yaygınlaşması gazete ve dergi sayılarındaki tirajların artmasını sağlamıştır. 1876'lardan sonra Yeni Osmanlılar'ın devamı olan Jön Türkler dil tartışmalarına yeni bir boyut getirerek dilin sadeleştirilmesinin yanında, Osmanlıcılık politikalarının başarısızlığı, esas amacı devleti kurtarmak olan aydınlar arasında "Türklük" ideolojisinin güçlenmesine neden olmuştur. Yayın organlarının çoğu Türkçülük ideolojisinden yana tutum sergileyerek resmi Osmanlıcılığa karşı Türkçeyi bütünleştirici etken olarak kabul etmişlerdir. Ancak Türkçülük ideolojisinin basından aldığı destek siyasal alanda karşılık bulamamıştır. Dil planlaması açısından dil Türkçülüğü sadeleşmenin ilerisine giderek dildeki problemi anlamsal kaygıların ötesine getirmiş dilde "tasfiyecilik" yaklaşımının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu bağlamda Türkçe kendisine yabancı olan tüm farklı dil ve kurallarından temizlenmeliydi. Ancak dilde tasfiyecilik hareketi Osmanlıcılık ve İslamcı kesimler tarafından yoğun eleştirilere hedef olduğu için Türkçüler tarafından yeterli desteği görememiştir. Bu bağlamda makul bir çözüm olarak Türkçüler de dil planlamasının Osmanlıca temelinde Türk lehçelerinin birleştirilmesinde görmüşlerdir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2006). *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (1 b.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Akşin, S. (2007). *Kısa Türkiye Tarihi*. (A. Berktaş, Dü.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Arai, M. (2016). *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*. (T. Demirel, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Ayaz, B. (2017). The New Ottomans Press and The Spirit Of The Age . *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 21(3), 625-645.
- Bakır, T. (2021, Haziran). Değişim ve Süreklilik Açısından Tanzimat'tan 2. Meşrutiyet'e Dilde Reform Arayışları: Osmanlıca mı, Türkçe mi? *Oğuz - Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD)*, 91-137.
- Balçık, M. B. (2017). Milliyetçilik ve Dil Politikaları. T. Bora, & M. Gültekinil (Dü) içinde, *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce* 4 (s. 779). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, N. (2021). *Türkiye'de Çağdaşlaşma* (32 b.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ertem, R. (2021). *Elifbeden Alfabeye Türkiye'de Alfabe Tartışmaları* (2 b.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- Gezgin, S. (2007). *Türkiye'de Yerel Basın*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Yayınları.

- İkdam. (1896, Eylül 24). Lisan-ı Osmani'nin Ta'mimi. (785).
- Johnson, A. (2004, Ağustos). The Road to Turkish Language Reform and the Rise of Turkish Nationalism. *The Road to Turkish Language Reform and the Rise of Turkish Nationalism*. Montreal , Canada : Institute of Islamic Studies McGill University.
- Karpat, K. H. (1972). The Transformation of the Ottoman State, 1789-1908. *International of Middle East Studies*, 243-281.
- Kemal, N. (2019). *Osmanlı Modernleşmesi Meseleleri Bütün Makaleleri 1*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Koloğlu, O. (2010). *Osmanlı Dönemi Basının İçeriği*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2005). Cumhuriyet Döneminde Dil Anlayışı. *Türk Dili*(637), 34-41.
- Köprülü, F. (1999). *Edebiyat Araştırmaları* . Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi .
- Kushner, D. (1979). *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)* (1 b.). (Ş. S. Türet, & R. Ertem, Çev.) İstanbul: Kervan Yayınları.
- Levend, A. S. (1960). *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* (2 b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Mardin, Ş. (2020). *Türk Modernleşmesi (Makaleler 4)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Odabaşı, İ. A. (2021). *Osmanlı Matbuat Kapitalizmi ve Milliyetçilik* (1 b.). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Özyurt, C. (2004). Osmanlı'da Resmi Ulusçuluk ve Dil Politikası. *Selçuk Üniversitesi Dergileri*, 3(3), 155-165.
- Rukancı, F., & Anameriç, H. (2009, Ağustos). Türk Matbaacılığının Önemli İsimlerinden Ahmed İhsan (Tokgöz) ve Matbaası. *Erdem İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 149-188.
- Sabah. (1898, Eylül 15). Münasebat-ı Ummumiyede Lisan-ı Resmi. (3170).
- Sadoğlu, H. (2010). *Türkiye'de Ulusçuluk ve Dil Politikaları* (2 b.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tekeli, İ., & ilkin , S. (199). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü* (2 b.). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tekin, T. (1997). *Tarih Boyunca Türkçe'nin Yazımı*. Ankara: Simurg Yayınları.
- Zorlu, Y., & Temel, F. (2019). *Harf İnkılabı ve Açıköz Gazetesi Modernleştirme Aracı Olarak Bir Fikir Gazetesinin Rolü*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Zürcher, E. J. (2020). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (4 b.). İstanbul: İletişim Yayınları.